

НРАВСТВЕНО-ЕТИЧНИТЕ НОРМИ НА ЙОВКОВИЯ СВЯТ, РАЗКРИТИ В РАЗКАЗА „ПЕСЕНТА НА КОЛЕЛЕТАТА“

Костадинка Христова

Професионална гимназия „Константин Фотинов“ – Самоков

Христоматийно Йовков е определян като класик на българската литература. Това определение внушава идеята за образцова примерност. Изследователите търсят класичното у писателя в различни посоки – Искра Панова изследва и осмисля мястото на Йовков в развитието на българския разказ; Светлозар Игов размишлява над промените в гледната точка към света и човека, над преориентирането от „горската“ към „равнинната“ ценностна система...

Но Йордан Йовков е класик не само заради художествените качества на творчеството си, което е етап в развитието на литературата, а и защото това творчество и днес говори на читателите си, защото то предлага един вълнуващ и хуманен поглед към екзистенциалните проблеми, пред които се изправя всеки човек независимо от епохата, в която живее.

Разказът „Песента на колелетата“ е изключително важен за разчитането на посланията на Йовковото творчество. В него са синтезирани нравствено-етичните норми на този художествен свят, който много прилича на реалния, само че се движи по собствени закони – тези на доброто и красотата. Образът на света, който създава Йовков, не е контрапункт и отрицание на действителния живот. Той по-скоро е зададената посока, идеалът, с който трябва да се съизмерва и към който трябва да се стреми светът „тук и сега“. Настоящото така трябва да се „поправя“, че все повече да се доближава до хармонията, до доброто, до красотата. В разбиранията на писателя тези стойности са неотменна част от битийната норма, абсолютен знак на самия живот. Отвъд тях са бездните на хаоса и гибелта. Ето защо според твореца всеки човек е лично отговорен да утвърждава чрез собствения си живот тези екзистенциални ценности. Поривът към добротворчество, всеотдайността към другите остойностяват индивидуалния човешки път, превръщат го в „себап“, „истинско безкористно благоденствие, което да засегне повече хора, да надживее много поколения“.

Разказът „Песента на колелетата“ утвърждава недвусмислено тези универсални ценности, но те са интерпретирани и осмислени през живота на от-

делния човек. Творбата внушава, че всеки ги осъзнава истински, когато ги прекара през сърцето си, когато ги превърне в свое лично човешко вълнение. Така универсално-общочовешкото оживява винаги през конкретно-личното, а конкретно-личното е осмислено като проява на универсално-общочовешкото.

Още заглавието на разказа – „Песента на колелетата“ – отвежда към философските му послания. Чрез образите на песента и колелото се свързват идеята за вечност (песента пренася през времето стойностното и изключителното) и представата за цикличност (колелото е древен символ на преповтарящата се битийна истина; на преминаването от начало към край и на преливането им едно в друго чрез движението живот). Срещането на тези два образа предполага търсенето на хармония между преходното и вечното, насочва съзнанието към връзките между обозримото и безкрайното.

Началото на разказа поставя героя сякаш в центъра на света.

„Славата на Сали Яшар, прочутия майстор на каруци от Али Анифе, стига-ше вече твърде далеч. Такъв майстор като него никога по-рано не беше имало в Али Анифе, кой знае дали щеше да има и отпосле. За околните села и дума не можеше да става, там такъв майстор нямаше, но нямаше дори и в града, и то тъкмо в тоя град, който беше в средата на безкрайна равнина, от който излизаха пътища по всички посоки, като лучите на звезда, и където, открай време още, най-първите майстори са били майсторите на каруци.“

И както от този град излизат „пътища по всички посоки като лучите на звезда“, така и славата на Сали Яшар стига твърде далеч, за да озари живота на всекиго, до когото се докосне. Сред първите характеристики, с които е въведен образът на героя, е неговата уникалност. Появата на изключителния майстор на каруци не е очаквана и разбираема; не е плод на дълго предаван опит между първите майстори на града. Сали Яшар е случайност по неведома воля, необяснима.

„Но това понякога се случва. Сали Яшар беше се издигнал над всички по божа дарба, появил се беше случайно, както случайно се появяват по селата ония прочути знахари, които лекуват най-тежки болести и често пъти с някоя билка, с върха на нагорещено желязо или само с няколко думи връщат живота на много умиращи.“

Не е случайна и алузията със знахарите. Знахарството е не просто занаят, за овладяването му не стигат само старание и упоритост, труд. То е дарба, то е божие дело, но извършено с човешки ръце. Образът на народния лечител предизвиква алузия за мистичност, за тайнственост. Знахарят познава и владее силите на природата (лекува с някоя билка), но и силите на духа, означени чрез магията на словото.

Като знахарите, и Сали Яшар не е просто майстор на каруци. В неговото майсторство има някаква магия, има нещо повече от занаятчийско умение. Това не се поддава на рационално обяснение. То е с измеренията на чудо. Ся-

каш чрез своите каруци Сали Яшар изпълнява някаква особена мисия, която е далеч от измеренията на ежедневието. „Издигнал се над всички по божа дарба“, героят е пратеник **свисше**, който трябва да се издигне над битовото, за да му се открие битийното.

А старият майстор на каруци е непрекъснато вгълбен в себе си. Контактът му с външния свят е пестелив, сякаш енергията му е обърната навътре, към селенията на душата. Създава се усещането, че там са стаени множество въпроси и мъдри прозрения, които са все още неформени, незрели; там, в душата му има „друг ковач, който също работеше неуморно“. Ако Сали Яшар е ковачът, който придава форма на желязото, то другият ковач моделира душата му, поддържа я будна и търсеца.

Сали Яшар битува паралелно в пространството на трудовия делник и в сферите на духовното. Животът му е подчинен на древния ритъм, който редува труд и почивка, делничното и празничното. Това редуване е представено като устойчив поведенчески модел и е един от образите на цикличната повтораемост. Чрез тази повтораемост героят сякаш се опитва да изгради хармония в хода на дните си и по този начин да се приобщи към хармонията на битието. Неговият жизнен ритъм е различен от този на другите в селото – всеки ден майсторът спира работа в час, „който за всички други би бил твърде ранен“. Героят сякаш е ръководен от някаква висша сила и никакви увещания не са в състояние да го разколебаят, защото той „сякаш беше вече далеч някъде, откъснат от всичко, забравил за всичко...“.

Почивката на Сали Яшар е белязана от някаква ритуалност – той се усамотява, за да се отдаде на съзерцанието, за да се порадва „на това, което виждаха очите му“. Тази картина свлича умората от плещите му и се превръща в храна за душата му, защото ковачът се отдава на съзерцанието на чудото живот. За Йовковите герои вечният природен универсум е сфера на богат духовен живот. В него са стаени мъдри проникновения за смисъла и стойностите на човешката екзистенция.

Открилата се пред очите на Сали Яшар гледка е обобщен образ на вселенската хармония, на космическото съвършенство и на битийното равновесие. Поляната е наполовина в слънце, наполовина в сянка – точно както е целият свят/живот. Погледът на героя не блуждае хаотично – той се движи в определена посока: от долу нагоре, от земята към небето. Първо съзира зелените поляни, пасящите животни, след това ниско летящите ластовици и накрая щъркелите по сапльците, които, на свой ред, обръщат поглед „към небето и към бога“. И точно в този миг се извисява гласът на ходжата, който проехтява в пространството, сякаш за да провъзгласи, че и човекът има своето определено място сред всемирната подредба, като частица от хармонията на битието. Този глас (сакралното слово) се явява като медиатор между човека и бога. Той призовава към молитва, която сама по себе си е общуване с висшите смисли

на битието. Тази молитва е гласът на духовността, която ежедневно напомня на човека, че не само с хляб се живее.

Съзерцанието на природата за Сали Яшар е опит да се докосне до тайните на битието, да слее душата си с хармонията на всемира. Дори тези тайни да останат неразгадани, достигането до прозрението за съществуването им е достатъчно, за да се открие Йовковият герой като мъдрец и философ.

След вглеждането в природата героят обръща поглед към себе си. Това става заедно с изгрева на Месеца. (В символистичната поетическа традиция именно лунните лъчи озаряват душата, предразполагат към размисъл и самовглеждане; огряват със светлината си дълбините на човешката същност.) Докато грее слънцето, е осветено материалното. Погледът на Сали Яшар е насочен към настоящето, към видимия свят, а след изгрева на Месеца героят се вглежда в себе си. Луната се показва над хоризонта червена „като нагорещено желязо“. Това сравнение препраща към образа на скрития в душата на майстора ковач. Чрез самовглеждането на Сали Яшар текстът въвежда мотива за съзидателния труд, за труда творчество. Образът на пеещите каруци е метафора на съзидателната човешка дейност, която се оказва първа връзка с вечността. Божията дарба на майстора превръща труда му от обикновена делнична работа в общуване с бога, но магията на творението му не успява да потуши онова, което мъчи неговата душа. Така самовглеждането е обвързано и със страданието, с духовната тревожност. Каруците на Сали Яшар „пееха по пътищата и сякаш разказваха как един човек може да бъде много богат, но и много злочест“. Ударът, който съдбата е нанесла на ковача, като е отнела синовете му, го е накарал да осъзнае, че материалното богатство, земните стремления се обезсмислят пред лицето на смъртта. Героят е прозрял, че богатството не носи щастие, особено когато няма с кого да бъде споделено, на кого да бъде оставено. Пред майстора изниква въпросът как да осмисли живота си и да остави диря след себе си, след като съдбата го е лишила от наследници. Така той достига до идеята, че трябва „да направи някакво голямо благодеяние, истинско безкористно благодеяние, което да засегне повече хора, да надживее много поколения“, да направи себап.

В избора на благодеяние Сали Яшар не е мотивиран от суета и тщеславие. Героят е ярка индивидуалност, но и самотник, неразбран и сякаш живеещ встрани от другите хора.

За своя себап той търси нещо, което ще съответства на собствената му духовна същност. А досега не е намерил онова, което напълно би осмислило живота му.

Установеният от години ритъм на живота е нарушен от внезапното разболяване на майстора.

„Сали Яшар се простуди веднъж и легна болен. Отначало той мислеше, че е дребна работа, вярваше, че ще се поправи скоро, калфите му продължиха да

работят и чуковете все се чуваха да звънят, както по-рано. Но ето че болестта на Сали Яшар се влоши, калфите не можеха да работят вече сами и чуковете изведнъж замлъкнаха. Това мълчание уплаши Сали Яшар и едвам сега той разбра, че е болен тежко и че може да умре.“

Делникът се разпилява, преобръща се, а мислите на Сали Яшар са насочени към смъртта. Но героят не се страхува от нея. Болестта е повод той да се обърне към миналото, и то се връща в неговото съзнание не като равностметка, а като балсам за уморената му душа – там е „всичко онова, което му беше най-скъпо и най-мило“. Образът на миналото се припокрива с представата му за щастие. Единствената останала от времето, когато „беше млад и беше щастлив“, е дъщеря му Шакире (сладка; захар). Очаквайки връщането на Шакире, Сали Яшар очаква връщането на самия живот. Преди да пристигне тя, около болния витае смъртта – тишината е обсебила пространството и тя е разкъсвана само от пронизителния писък на птица, който звучи „сякаш беше зовът на самата смърт“.

И ето че малко по малко в тишината се прокрадват далечни звуци на каруца. С приближаването си те се чуват все по-ясно, докато накрая Сали Яшар разпознава в тях песента на каруцата на Шакире. Тези „челичени звуци“, които „летят като бели птици“, възвестяват радост, носят надежда; те са песента на самия живот. С идването си Шакире преобразява дома на баща си. Преди нейното пристигане къщата е приличала „на гробница“. В нея е „тихо, запуснато, мъртво“. Младостта и красотата на Шакире връщат жизнената енергия в дома на ковача, а и в душата му.

„Но ето, млада и хубава жена ходеше сега из стаите, слизаше по стълбите тичешката, минаваше под салкъмите и огряна от слънцето и затова още похубава, влизаше в градината и се спираше между гюловете. Чу се песен, чу се смях, къщата оживя. Не, с много неща може да надари бог някого, но няма по-голям дар от хубостта.“

Изцелението на Сали Яшар е резултат от идването на дъщеря му, от връщането на щастieto в живота му. В този смисъл, болестта не е била просто болест на тялото, за нейното надмогване е необходимо изцеление на душата. А душата се лекува с надежда и красота.

В запуснатата къща Шакире властва с цялата си жизненост.

„Каквото кажеше Шакире, беше хубаво, каквото направеше, беше добро. Той сам, можеше да се каже, оздравя, защото Шакире искаше. А поискаше ли нещо тя, то се виждаше възможно и ставаше.“

Тя донася песента на младостта, красотата и виталността, песента на самия живот, която обезсилва смъртта. Затова в съзнанието на Сали Яшар спомените за Шакире се сливат с песента на каруците.

„Много случки още си спомняше Сали Яшар, все свързани с Шакире. Той се разчувствуваше, изпадаше в умиление и неволно си спомняше за оня тежък

час, когато беше болен, когато мислеше, че ще умре, и когато чу, че дрънка каруца и че иде Шакире. Оная каруца, която пееше сред месечината и която той никога не можеше да забрави! И Сали Яшар тъй силно преживява и мъката, и радостта на тоя час, че също като тогава усеща, че очите му овлажняват и се премрежват от сълзи.“

Майсторът вече сам е преживял изцелителната сила на песента на колетата. Но собственото му преживяване преминава през сърцето, а не през разума, и това се оказва недостатъчно той да проумее истината. Разказът на Джапар за завръщането на Чауш Ибрям формулира пред ковача прозрението за вече сторения себап:

„Понякога седя и слушам каруците, като се връщат. И знаеш ли, Сали уста, твойте каруци, както ти ги правиш, ги няма нийде: всяка си има свой глас, всяка си пее на свой макам. И седя аз, слушам ги и си казвам: ей тази е на Мурада, таз на Халиолу Ешреф, таз на Карани... Та да си дода на думата, снощи, като чух каруцата, слушах, слушах, па тозчас си рекох: „Туй е каруцата на Чауша, не може да бъде да е друга!“. И наистина, подир малко затупкаха боси крака, гледам, чернее се фередже, върви жена и около нея деца скимучат като прасенца, плачат. Познах я – жената на Чауша. „Татко ви си иде, мама“ – дума им. И каруцата дрънчи, дрънчи, иде... Право да ти кажа, Сали уста – каза Джапар и въздъхна, – дожала ми и си поплаках. Ах, голяма радост, голяма дунанма беше снощи в къщата на Чауша!

Цял изтръпнал, Сали Яшар гледаше в земята, мълчеше и мислеше. Той вече не се обади и Джапар, като постоя още малко, взе си пушката и тръгна да си ходи.

– Сали уста – каза той, – каруците, дето ги правиш, себап са. Все е хубаво, като се връщаш, да те познаят вкъщи и да излязат да те посрещнат!“

Разказът на Джапар привидно не предизвиква външна реакция у Сали Яшар. След думите на приятеля си майсторът, „цял изтръпнал“, остава „все тъй замислен“, без да пророни и дума. Започнало е да се случва прозрението, а то засяга най-дълбоките кътчета на душата и за него е най-подходящо мълчанието. Осмислянето на чутото ковачът продължава и на другия ден. През трите знакови почивки в съзнанието му изплуват последователно думите на Джапар, завръщането на Шакире, а след това и образът на „хиляди и хиляди каруци, които пеят по пътищата“. С песента си тези каруци възвестяват завръщането на обичани и чакани хора, възвестяват завръщането на щастието да си заедно с близките, на сбъднатата надежда да си с онези, които обичаш. Песента на колетата е песен за радост и любов, за очакване и близост. Със своите каруци Сали Яшар подарява на другите такова безмерно щастие, което с право може да се нарече „себап“. Чрез съзидателния си труд творчество ковачът изпълнява мисията на божата дарба, която му е дадена.

„Никога Сали Яшар не беше изпитвал такава вълнение и такава радост. „Аллах! – пошепна той и се улови за челото. – Аз съм бил сляп, аз съм бил глупав! Каква чешма и какви мостове искам да правя? Себап! Има ли по-голям себап от тоя, който правя? Каруци трябва да правя аз, каруци!“

– Момчета – извика той, – хайде, по-живо!

И чуковете зазвънтяха по вьорса, искри заизхвърчаха от червеното желязо и макар калфите и чираците на Сали Яшар да бяха навикнали да виждат такава трескава разпаленост у него, все пак го поглеждаха учудени и усмихнати.“

Сали Яшар дава спестените си пари на Джапар. Така той изразява своята благодарност към човека, който му отваря очите за истината и му помага да реши най-големия екзистенциален въпрос – как да осмисли удовлетворително живота си.

Творбата създава усещането, че Сали Яшар и Джапар имат особена връзка помежду си. Въпреки възрастовата разлика (а и социална дори) те се разбират, защото са сродни души. Майсторът е уверен, че Джапар ще разбере правилно жеста му – Сали Яшар му дава тези пари, за да си купи земя. А това означава установяване, уседналост, сигурност; това означава възможност да създадеш семейство. Сали Яшар подарява на Джапар не материално богатство, подарява му бъдеще, перспектива, подарява му надежда и смисъл на живота. Така Сали Яшар му се отблагодарява подобаващо. Неслучайно по-късно Шакире се омъжва за Джапар. Родът на майстора ще бъде продължен не от кръвния син, а от духовно сродния побратим.

Сюжетът на разказа се движи устремно напред. Умира съпругът на Шакире и тя се омъжва за Джапар. За любовта между двамата творбата не разказва много – някога той я поискал за жена, тя му отказала. Любовта обаче не е угаснала и идва времето да спаси и двамата. Неслучайно разказът завършва със сватба. Тази сватба е кулминация в тържеството на живота в победата на хармонията.

Финалът на творбата утвърждава любовта, като основание за човешкото съществуване, като необходимо условие за постигане на смисленост и щастие в живота. В този живот, в който изпитанията и болката са повече от усмивките и радостта, способността да изпитваш любов, е истинска божия благословия. Защото любовта между хората е най-надеждният път за спасение.

„Мъдрец наистина беше Сали Яшар, много нещо беше видял, много нещо беше преживял, но едно беше ясно за него: с мъки, с нещастия е пълен тоя свят, но все пак има нещо, което е хубаво, което стои над всичко друго – любовта между хората.“

Чрез екзистенциално-философските търсения и прозрения на Сали Яшар от разказа „Песента на колелетата“ Й. Йовков отправя и своите послания към читателите. Творбата внушава, че доброто невинаги има формата на грандиозни прояви, невинаги е патетично заявено. То е по-стойностно, когато е вра-

дено в малките човешки жестове – да озаряваш с радост живота на ближния си, да даваш надежда и доброта, да подкрепяш в моменти на трудности и изпитания. Това е истинският път на човека, за да се впише в битийната хармония, за да се сдобие с име и слава. И ако дарбата идва свише, то добротворчеството и хуманната солидарност, разбирането и подкрепата на човека до теб са резултат от лична воля и съзнателен човешки избор.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Igov, S. (1991). *Istoriya na balgarskata literatura 1878 – 1944*. Sofia: Izdatelstvo na BAN. [Игов, С. (1991). *История на българската литература 1878 – 1944*. София: Издателство на БАН].
- Panova, I. (1988). *Vazov, Elin Pelin i Yovkov – maystori na razkaza*. Sofia: Narodna prosveta. [Панова, И. (1988). *Вазов, Елин Пелин и Йовков – майстори на разказа*. София: Народна просвета].
- Stefanov, V. (2004). *Tvorbata – myasto v sveta*. Sofia: Diogen [Стефанов, В. (2004). *Творбата – място в света*. София: Диоген].
- Stefanov, V. (2003). *Balgarskata literatura na NH vek. Dvanadeset syuzheta*. Sofia: Anubis [Стефанов, В. (2003). *Българската литература на XX век. Дванадесет сюжета*. София: Анубис].

MORAL-ETHICAL NORMS OF THE YOVKOV WORLD, REVEALED IN THE STORY “PESENTA NA KOLELETATA”

✉ **Ms. Kostadinka Hristova**
Vocational School “Konstantin Fotinov”
Samokov, Bulgaria
E-mail: kostadinka1118@abv.bg